

Dilin axarı və ya müasir Azərbaycan dili nüfuzlu və suveren dillərdən biri kimi

*İsmayıl Kazımov*¹

XÜLASƏ

Məqalədə müstəqil Azərbaycan dilinin mövcud qayğıları, üzləşdiyi təhdid və təzyiqlərdən bəhs olunmuş, cəmiyyəti narahat edən dil problemlərinin aradan qaldırılması yolları ilə bağlı mülahizələr irəli sürülmüşdür. Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu qazanmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1978-ci ildə Konstitusiyaya salınmış dil maddəsinin əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmışdır. Məqalədə qeyd olunur ki, müstəqil dövlətin dili də müstəqil olmalıdır. Azərbaycan dili başqa dillərdən asılı vəziyyətə düşməməli, onların təsiri altına keçməməlidir. Dilimiz ümumtürk dilindən ayrıldıqdan sonra öz fonetik sistemi, leksik tərkibi və orijinal qrammatik quruluşu ilə müstəqil inkişaf yolu keçmişdir. Lakin tarix boyu ərəb, fars, rus və digər dillərin təsiri nəticəsində Azərbaycan dili uzun müddət öz gücünü və iradəsini tam şəkildə nümayiş etdirə bilməmişdir. Bu gün isə Azərbaycan dili müstəqillik şəraitində sərbəst şəkildə inkişaf edir. Müəyyən müdaxilələrin müşahidə edilməsinə baxmayaraq, dilimiz öz mövqeyini qorumaqda davam edir. Müstəqillik qazanıldıqdan sonra Azərbaycan dilinin statusu və nüfuzu əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənmişdir. Hazırda dilimiz həm şifahi, həm də yazılı ünsiyyətdə zənginliyi ilə seçilir, geniş auditoriyalarda istifadə olunur. Hətta ölkəmizdə fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərdə də Azərbaycan dilinin imkanlarından geniş şəkildə faydalanılır. Bununla belə, Azərbaycan dilinin gələcəyinə dair bəzi suallar hələ də cavabsız qalır və bu, cəmiyyətin haqlı narahatlığına səbəb olur. Müstəqillik dövründə ölkəmizdə yaşayan etnik qrupların dillərinin yaşadılması, eləcə də Azərbaycanın dünya xalqları ilə siyasi, mədəni, iqtisadi və digər sahələrdə qurduğu əlaqələr nəticəsində multikulturalizm və çoxdillilik anlayışları daha da genişlənmişdir.

AÇAR SÖZLƏR

müasir Azərbaycan dili, suverenlik ili, dövlət dili, təhdidlər, sosial-psixoloji durum

MƏQALƏ TARİXÇƏSİ

Göndərilib: 08.02.2025

Qəbul edilib: 16.03.2025

¹ Filologiya elmləri doktoru, professor, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. Azərbaycan.
<https://orcid.org/0000-0002-4470-8786> | prof.ismayil.kazimov@gmail.com

The Flow of Language or the Modern Azerbaijani Language As One of the Prestigious and Sovereign Languages

Ismayil Kazimov¹

ABSTRACT

The article discusses the current concerns of the independent Azerbaijani language, the threats and pressures it faces, and puts forward considerations on ways to eliminate language problems that concern society. The importance of the language article included in the Constitution in 1978 at the initiative of the national leader Heydar Aliyev in gaining the status of the state language of the Azerbaijani language is particularly emphasized. The article notes that the language of an independent state must also be independent. The Azerbaijani language should not become dependent on other languages, should not come under their influence. After separating from the Turkic language, our language has undergone an independent development path with its own phonetic system, lexical composition and original grammatical structure. However, as a result of the influence of Arabic, Persian, Russian and other languages throughout history, the Azerbaijani language has not been able to fully demonstrate its strength and will for a long time. Today, the Azerbaijani language is developing freely in conditions of independence. Despite the observation of certain interventions, our language continues to maintain its position. After gaining independence, the status and prestige of the Azerbaijani language have been significantly strengthened. Currently, our language is distinguished by its richness in both oral and written communication, and is used by a wide audience. Even in diplomatic missions operating in our country, the possibilities of the Azerbaijani language are widely used. However, some questions about the future of the Azerbaijani language still remain unanswered, and this causes justified concern in society. As a result of the preservation of the languages of ethnic groups living in our country during the period of independence, as well as the relations established by Azerbaijan with the peoples of the world in political, cultural, economic and other areas, the concepts of multiculturalism and multilingualism have expanded further.

KEYWORDS

modern Azerbaijani language, year of sovereignty, state language, threats, socio-psychological situation

ARTICLE HISTORY

Received: 08.02.2025

Accepted: 16.03.2025

¹ Doctor of Philology, Professor, Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.
<https://orcid.org/0000-0002-4470-8786> | prof.ismayil.kazimov@gmail.com

Giriş

Hazırda cəmiyyəti narahat edən problemlərdən biri Azərbaycan dilinin məruz qaldığı sosial-psixoloji vəziyyət – ana dilinə qarşı laqeydlilik və soyuq münasibətdir. Dilimizin normal kommunikasiya yaratması üçün müvafiq sosial şəraitin yaradılması vacibdir. Yəni dil məhdudiyyətlərə məruz qalmadan sərbəst şəkildə istifadə olunmalı və fəaliyyət göstərməlidir. Əlbəttə, müstəqillik illərində dilimizin fəaliyyət sahələri genişlənməmiş və bu sahədə əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunmuşdur. Lakin Azərbaycan dili dövlət dili olduğu halda, ikidillilik davam etməkdədir. Məqalənin əsas məqsədi ana dilimizin hazırkı dövrdə qarşılaşdığı problemlərin mahiyyətini üzə çıxarmaq, onların səbəblərini təhlil etmək və gələcək üçün mümkün həll yolları təklif etməkdir.

Məsələyə yeni düşüncə tərzii ilə yanaşmalıyıq. Azərbaycanın suverenliyi və müstəqilliyi digər sosial, siyasi, mədəni sahələrdə həyata keçirildiyi kimi, dil sahəsində də buna nail olmalıyıq. “Əvvəllər respublikaların dil sahəsində müstəqillik əldə etmək arzusu, niyyəti mərkəzin ciddi maneələrinə tuş gəlirdi. Biz müstəqil dövlətiksə, bu dövlətin dili də dövlət dili kimi tanınmalı, toxunulmaz olmalı, ölkədə yaşayan əhalinin hamısı üçün ünsiyyət vasitəsi kimi fəaliyyət göstərməlidir” (Veysəlli, 2016, s. 68).

Metodlar

Tədqiqat işində Azərbaycan dilinin müasir sosial-mədəni mühitdəki vəziyyəti, ona qarşı olan münasibətlər və dil siyasətinin tətbiqi prosesi aşağıdakı metodlar vasitəsilə araşdırılmışdır:

- *Deskriptiv (təsviri) metod*: Mövcud sosial dil mənzərəsi təsvir edilmiş, ana dilinə qarşı mövcud münasibətlər və dilin sosial statusu müşahidə və təhlil olunmuşdur.
- *Analitik metod*: Azərbaycan dilinə yönəlmiş sosial-psixoloji təsirlər, “plaza dili” fenomeni, ikidillilik və qloballaşmanın dilə təsiri kimi məsələlər nəzəri cəhətdən təhlil edilmişdir.
- *Komparativ (müqayisəli) metod*: Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi mövqeyi, keçmiş sovet dövrü ilə və qloballaşan müasir dövr arasında müqayisələr aparılmışdır.

Nəticələr

Aparılmış tədqiqat nəticəsində aşağıdakı qənaətlərə gəlinmişdir:

1. Azərbaycan dilinin hüquqi statusu ilə istifadə səviyyəsi arasında ziddiyyətlər mövcuddur. Hüquqi cəhətdən dövlət dili kimi mövqeyi möhkəmlənsə də, ictimai məkanlarda, xüsusilə özəl sektorda Azərbaycan dilinin istifadəsi kifayət qədər geniş deyil.

2. Qloballaşma və “plaza dili” fenomeni ana dilinə olan münasibətə neqativ təsir göstərməkdədir. Gənclər arasında xarici dillərə (xüsusilə ingilis və rus dillərinə) üstünlük verilməsi müşahidə olunur.

3. Ana dilinə qarşı olan münasibət əsasən psixoloji və sosiokultural amillərlə bağlıdır. Bəzi sosial qruplar xarici dillərdə danışmağa meyillidirlər. Bu hal milli kimlik və dil şüurunda aşınmalara səbəb olur.

4. Mövcud vəziyyətin aradan qaldırılması üçün dövlət siyasəti ilə yanaşı, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin fəal iştirakı zəruridir. Dilə sevgi duyğusu təkcə qanunvericiliklə deyil, maarifləndirmə və mədəni təşviq vasitəsilə formalaşdırılmalıdır.

Müzakirə

Müstəqillikdən sonra Azərbaycan dilinin hüquqi bazası mükəmməlləşsə də, dilin tətbiqi sahələrində hələ də bəzi nöqsanlar müşahidə olunmaqdadır. Doğrudur, müstəqil Azərbaycan dili dövlət dili kimi hüquqi statusa malikdir. Konstitusiyada və hüquqi-normativ aktlarda onun qorunması üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Azərbaycan hakimiyyəti 10 milyon insanın ünsiyyət dili olaraq istifadə etdiyi və dövlət dili kimi qəbul edilən Azərbaycan dilinin hüquqlarını (de-yure) qorumaq məqsədilə ciddi şəkildə fəaliyyət göstərir. Azərbaycan dilinin bütün qurumlar, idarə və təşkilatlarda işləkliyi tam təmin olunsə da, elit təbəqənin dili kimi rus və ingilis dillərinə meyil göstərən şəxslər hələ də çoxluq təşkil edir.

Ölkənin dövlət dili olaraq ana dilimiz özünün geniş inkişaf dövrünü keçirir. Yeni mərhələ, Azərbaycan dilinin müstəqil dövlətin müstəqil dövlət dili olması ilə xarakterizə edilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət dili qorunduğu kimi, ərazilərdə yaşayan azsaylı xalqların da öz dillərini qoruyub saxlamasına və inkişafına tam təminat verilmişdir. Talış, ləzgi və digər dillərdə kitablar, dərsliklər, qəzetlər nəşr olunur, ibtidai məktəblərdə dərslər keçirilir.

Sovet dövrü başa çatdıqdan sonra Azərbaycan dili müstəqillik yolunda uğurla irəlilədi. Yeni dövr dilin işləkliyi və istifadə sahəsinin genişliyi baxımından dövlətin

verdiyi sərəncamlar, fərmanlar və keçirilən müxtəlif tədbirlərlə dəstəklənmişdir.

Şübhəsiz, dilimiz yad, əcnəbi təsirlərdən də yan keçmir. "Plaza dili" bu təsirlərdən biridir və dilimiz belə təsirlərə məruz qalır. Qarşılığı olduğu halda ünsiyyətimizdə ingilis dilindəki söz və ifadələrdən istifadə edilir ki, bu da dilin saflığına xələl gətirir. Məsələn, "weekend harada yığışacağıq?", "müdür bu görüşü okeylədi" və s. Bu, dilin indiki dövrdə qarşılaşdığı ən böyük təhlükələrdən biridir. Xoşbəxtlikdən, bu, hələlik yalnız lokal səviyyədə müşahidə olunur. Plaza dilinin xalqın danışdığı dilinə keçmə ehtimalı olsa da, hələlik bu tendensiya məhduddur. Lakin gələcək nəsillərin dilində belə halların artması mümkündür.

Hazırkı dövrdə şirkətlərdə çalışan gənclər evdə böyükləri ilə ünsiyyətdə çətinlik çəkirlər. Valideynlər övladlarının nə demək istədiyini başa düşməkdə çətinlik yaşayırlar, çünki gənclər plaza dilində danışırlar. Bu, nəsillərarası uçurum yaradır. Özəl şirkətlərdə – plazalarda çalışan kadrlar dövlət qurumlarına işə qəbul ediləndə Azərbaycan dilinin işlək qaydalarını pozurlar. Plaza dili, dövlət dilinin işləkliyinə də öz təsirini göstərir.

Qloballaşma vahidlik üçün mühüm amildir və bu proses ingilis dilinin dünya dili statusu qazanmasına şərait yaradır. Lakin qloballaşma əks təsir də göstərir. Kiçik xalqlar milli heysiyyət məsələsini ön plana çəkərək dili milli kimliyin simvoluna çevirir və məhdudiyyətləri hər cür əsaslandırmağa çalışırlar. Bu, hətta yeni dillərin meydana gəlməsinə də səbəb olur.

Qlobal ingilis dilinin və vahid dil mövqeyinin arasında yaranan dilemmanı həll etmək asan deyil. İngilis dili qlobal dil olduğundan, bu dilin təsiri Azərbaycan dilinə nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir edir, bir çox hallarda oxumağa, təhsil almağa və ünsiyyət qurmağa mane olur. Lakin ingilis dili həm də xalqları birləşdirir. Bu məqamda dilimiz barədə düşünməli və planetimizin dil mənzərəsini nəzərə almalıyıq. Bu mənzərə rəngarəngliklə gerçəkləşir və rəqəmlərin dili ilə ifadə olunur. Dünyada mövcud olan 6417 dildən hər il bir çoxu sıradan çıxır. Mütəxəssislərin fikrincə, bu yüzillikdə dünya dillərinin 40 faizi ölüb gedəcək.

Belə bir nəzəriyyə mövcuddur ki, yer üzündə bir vaxt vahid ulu dil mövcud olduğu kimi, gələcəkdə də həmin dillər inteqrasiya yolu ilə vahid dilə doğru inkişaf edəcəkdir. Bunun üçün əvvəlcə zonal dillər yaranmalı, sonra isə onlar arasında ümumiləşmə prosesi baş verməlidir. Lakin bu dil nə rus, nə ingilis, nə türk, nə də çin dili olacaqdır. Həmin nəzəriyyəyə görə, bu dil dünya dillərinin, indiki dillə desək, ən "önəmli" xüsusiyyətləri əsasında formalaşacaq. Bu, uzaq gələcəyin işidir və necə olacağını, bəşəriyyətin öz taleyinin nə ilə nəticələnəcəyini heç kəs bilmir.

Azərbaycan dilinə gəldikdə isə, ona görə təhlükə yoxdur ki, bu dil yer üzərində

geniş yayılmış türk dilləri ailəsinə daxildir və bu dilləri məhəlli dillərə çevirmək mümkün deyil. *“Dil öz axarı ilə gedir... Daha çox xalqın, ölkənin müstəqilliyini qorumaq lazımdır. Müstəqillik olduqca, qorunduqca ana dilinin qorxusu yoxdur və bu bir həqiqətdir ki, indi ziyahılarımız xalqa münasibətindən fərqli olaraq, xalq dilinə münasibətdə möhkəm milli keyfiyyətdə tərbiyə olunmuşlar”* (Kazımov, 2009, s. 184).

Bu, vahid bir dilin formalaşması amilini göstərir. Bir çox insanın nöqteyi-nəzərincə, ayrı-ayrı dillər əvəzinə vahid bir dilin olması daha faydalı olardı. Məsələn, Avropada ingilis dili, türk ölkələrində isə ortaq (vahid) türk dili. Bu meyillər günbəgün artdıqca həyəcan təbilinin çalınması zəruriləşir. Lakin vahid dildən istifadəyə qarşı etirazlar da baş qaldırır. Milli dili əsas sayanlar bu dilin korlanmaması və saflığının qorunması məsələsini önə çəkirlər. Azərbaycan dili də bu təsirlərdən yan keçə bilməz.

Qloballaşma elə bir prosesdir ki, o, dilin ənənələrini pozur. Yeni texnologiyalar qarşısında dil bəzən tab gətirə bilmir, elmi və texniki dili öz milli varlığı ilə tam şəkildə əks etdirməyə çətinlik çəkir. Milli varlıq dedikdə, milli dil nəzərdə tutulur. Məsələn, internet şəbəkələrində ingilis dilindəki PDF (Portable Document Format) qısaltması "daşınan sənəd formatı" kimi təqdim edilir. Bu, sənədlərin elektron şəkildə kompüterə köçürülməsi, saxlanması və ötürülməsi üçün istifadə edilən, redaktəsi mümkün olmayan fayl formatını ifadə edir.

Akademik Tofiq Hacıyev Türkiyə türkcəsinin ünsiyyət dili kimi imkanlarını təmin etmək üçün aşağıdakı məsələlərin həyata keçirilməsinin vacibliyini göstərir:

1. Vahid əlifbaya nail olmalıyıq və eyni səs eyni hərflə işarələnməsi mühüm şərtidir.

2. Bütün türklərin imlası uyğun prinsiplər əsasında qurulmalıdır. Əcnəbi sözlər türkcədə necə tələffüz edilirsə, elə də yazılmalıdır.

3. Bütün türklərdə ortaq terminlər hazırlanmalıdır.

4. Bütün türk cümhuriyyətlərində Türkiyə türkcəsi azacıq saatlarla orta məktəblərdə tədris olunmalıdır (Hacıyev, 2013, s. 237).

Müasir Azərbaycan dilinə qarşı təsirlərdən biri də müstəmləkə komplekslərindən qaynaqlanan təhdiddir. Rus və ingilis dilləri milli dilləri müstəmləkə altında saxlamağa çalışır. Rus dilində təhsil almış şəxslər bu dilin faydasından və Azərbaycan üçün əhəmiyyətindən danışırlar. Sorğular aparılırsa, bu fikrin bir çoxlarının düşüncəsində əsas yer tutduğunu müşahidə etmiş olarıq. Bu gün Azərbaycanda demək olar ki, müxtəlif dillərdə ünsiyyət qurulur.

Ölkədə inkişaf o yerə çatıb ki, “ata yurdu” və “ana dili” anlayışları sanki köhnəlir, yenilik bu anlayışlara üstün gəlir. Bu günün norması çoxdillilikdir, dominantlıq təşkil edən dillərdən istifadə olunur. Söhbət açdığımız “Plaza dili” şərti mənada işlədilir, yəni xarici dilə məxsus sözlər bizim dilin konstruksiyalarının tərkibində istifadə olunur. Xüsusən də qloballaşan dünyada ingilis dili bu “şərti dili” yaratmışdır. Bu ölkədə kəşf və ixtira olunan texnoloji avadanlıqlar onların müəllifləri tərəfindən adlandırılır. Bu söz və terminlər də dilimizə həmin əşya və predmetlərlə birlikdə gəlir. Bir çox hallarda dilin gücü və potensialı bu yeniliklərə yetmir. Məsələn, nəqliyyatda istifadə olunan “parkinq” sözü “avtodayanacaq” mənasında işlədilməyə başlamışdır. “Bakıda yeraltı parkinqlər sürücülərə xidmət edir”. Burada “parkinq” sözü avtomobillərin dayanması üçün xüsusi olaraq təchiz edilmiş yer mənasında işlədilir. İngilis dilinin nüfuzu qarşılığı olan halda, bu tip sözlərin işləkliyini sövq edir, sosial həvəsləndirmə yaradır.

Yeni dövrlə əlaqədar olaraq elə beynəlxalq sözlər var ki, tez və sürətlə məişətdə mənimsənilir. Məsələn, “karqo” sözü ispan dilinə (cargo) məxsusdur və yük, yükləmə mənasını verir. Bu alınma söz dili zənginləşdirir. Xarici ticarət əməliyyatlarında, gəmi və təyyarə daşımalarında, adı dəqiq göstərilməyən, lakin sığortalıması vacib olan yük və yüklərin daşınmasına “karqo daşımaları” deyilir (Məhərrəmli, 2021, s. 164).

Hazırda Azərbaycan dilinin mövqeyinin müəyyən mənada məhdudlaşdırılması halları müşahidə olunur. Respublikada yeni yaranan müəssisə və şirkətlərin adlarında dövlət dilinin tamamilə istifadədən çıxarılması hallarına rast gəlinir. Bəzi hallarda adlar bütünlükdə ingilis dilində, ingilis transliterasiyası və imlasında yazılır. Məsələn, “Xalq qəzeti”nin 21 may 2000-ci il tarixli sayında dərc edilmiş “Assosiasianın təqdimatı” adlı yazıda qeyd edilir: “JZP-Plaza biznes otelində... assosiasianın yerdə qalan 4 üzvü, 2-si isə yerli şirkətlərin təmsilçisidir. Bunlar Crystal Water Company, Shollar Bottling Company, Taj Aqua Vita və Zamzam Beverages şirkətləridir”.

Marketlərin adlarında da Azərbaycan dilinin izlərini görmək mümkün deyil: Sabko, Kent, Ramstore, Camel və s. Beləliklə, şəhərə baxarkən sanki xarici dil mühiti ilə əhatə olunduğu hiss edilir.

Bəzi alınmalar (məsələn, Femida, ekspress və s.) millətlərarası dil hadisəsini əks etdirir və Azərbaycan dilini də zənginləşdirməyə yönəlir. Türk dilinin mədəni-kütləvi mühitimizə daxil olması Azərbaycan dilinin statusuna, qrammatikasına və nüfuzuna yetərinə ciddi problemlər yaratdı.

Təhdid – qorxutmaq, hədələmək, hədə-qorxu mənasında işlənən sözdür. Fikrimcə, türk dilindən Azərbaycan dilinə təhdid gələ bilməz. Bu dillər çox yaxın qohum dillərdir. Türk dili böyük türkün dilidir və bu dildən yaxın əlaqələr nəticəsində dilimizə bir çox sözlər daxil olur. Əslində, dilimizdə işləklilik qazanan (məsələn: çağ, olay, gəlişim (inkişaf), önəm (əhəmiyyət), yayım (nəşr), durum (vəziyyət), mənbə (qaynaq) və s.) sözlər vaxtilə Azərbaycan dilinin tarixi mərhələlərində istifadə olunmuşdur.

İngilis dili regionda öz təsirini göstərməkdədir. Bu dilin digər xalqlara nə verəcəyi də müzakirə mövzudur. Bir gürcü filmində belə bir səhnə yer alır: bir məktəbli ingilis dili fənnindən “iki” qiymət aldığı üçün valideynləri tərəfindən danlanır. Uşaq isə cavab verir: “İngilislər gürcü dilini öyrənirlərmi? Mən niyə onların dilini öyrənməliyəm?”

Yeni dünya düzənində ortaq dünya dillərinin işlənməsi baxımından son onilliklərdə gündəmə gələn linqvistik məsələlərdən biri də vahid türk dili anlayışı və onun komponentlərinə əsasən konseptual olaraq açıqlanmasıdır. Çünki türk dilləri və ya ümumtürk dili Avrasiya coğrafiyasında və bütün dünyada ən çox istifadə olunan 7 dildən biri sayılır. Hazırda Türkiyə türkcəsi ortaq ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edir.

Azərbaycan dilini türk dilinin ləhcəsi hesab edənlər də var. Türklər özləri bu cür deyirlər. Bu ondan irəli gəlir ki, bəziləri “ləhcə”, “dialekt”, “ağız”, “şivə” kimi dilçilik və dialektoloji terminləri qarışıq salır, necə deyərlər, onların sərhədlərini ayıra bilmirlər.

Oğuz qrupuna daxil olan Azərbaycan və türk dili hər biri ayrı-ayrılıqda müstəqil dillərdir. Tarixi inkişaf prosesi bu dillərin səviyyələri arasında xeyli dərəcədə fərqli xüsusiyyətlər yaratmışdır.

Bəziləri iddia edirlər ki, türk dili Azərbaycan dilini sıxışdırır. Güclü siyasi-iqtisadi və mədəni əlaqələrimiz nəticəsində hazırda türk dilləri birləşdirilib və Türk Dövlətləri Təşkilatı yaradılıb. Fikrimcə, bu təşkilatın fəaliyyəti köhnə türkologiyayı dəyişəcək. Bu baxımdan akademik Nizami Cəfərovun yeni türkologiyaya dair əsərlərini yüksək qiymətləndirə bilərik.

Məsələ, şübhəsiz ki, olduqca aktualdır. Azərbaycan dili müxtəlif təhdidlər qarşısındadır.

- Təhdidlərdən biri Azərbaycanda əcnəbi dildə təhsil almaqdır.
- Digər mühüm təhlükə "plaza dili" adlanan ünsiyyət tərzidir. Bu dil forması ailə və cəmiyyətin içinə nüfuz edir, yaşlılarla gənclər arasında ünsiyyət uçurumu yaradır.

- Təhdidlərdən biri də internet yazışmaları və sosial media dilidir (başıpozuq yazışmalar, rəylər, təbriklər ("tbk"), müxtəlif səhvlər düz kimi təqdim olunur). Sosial şəbəkədə bəyənmək əvəzinə "layk" yazılır və s.

- Əcnəbi televiziya kanallarında yayımlanan filmlərin təsiri nəticəsində həmin dillərin danışığı formaları mənimsənilir və bu, ana dilinin sıxışdırılmasına şərait yaradır. Türkiyə türkcəsinə aludəlik isə bəzi siyasətçilərin çıxışlarında da özünü göstərir.

- Fikirlərdən biri də bundan ibarətdir ki, 70 illik totalitar rejimə baxmayaraq, rus dili Azərbaycan dilinə ciddi təsir göstərə bilməmişdi, amma Türkiyə türkcəsi qısa bir müddət ərzində öz təsirini göstərməyə başlayıb.

- Digər mühüm bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər. Dövlət gücləndikcə onun dilinin nüfuzu da artır. Hətta əcnəbi vətəndaşlar da bu dildə danışmaq istəyirlər. Bu baxımdan, 44 günlük Vətən müharibəsində qazanılan qələbə Azərbaycan dilinin nüfuzuna, ona olan etibar və hörmətə də müsbət təsir göstərmişdir. Müasir dövrdə hansı dövlət zəifdirsə, onun dili də zəif olur.

- Əcnəbi məktəblərdə (fransız, alman, ingilis liseyləri və s.) təhsil alan şagirdlərin Azərbaycan dilində sərbəst danışa bilməməsi də narahatlıq doğuran amillər sırasındadır.

Ölkəmizdə, sözün həqiqi mənasında, fəal dil mühiti mövcuddur və bu vəziyyət dil siyasətinin əsas istiqamətlərini də müəyyənləşdirir. Lakin yeni dövrdə dil siyasətinin istiqamətləri qloballaşan dünyanın dilə münasibətinə uyğun olaraq yenilənməlidir. Aparılan siyasət dili hər cür mənfi təsirlərdən qorumaqdır.

Terminologiya dilin leksik sistemində mühüm yer tutur və bu sistemdə dəyişərək funksionallaşır. Terminoloji baza – terminlərin toplanıb saxlandığı, sistemli şəkildə idarə olunduğu mərkəzi bir anbardır.

Azərbaycan dilinin terminologiya bazasının zənginləşdirilməsi üçün müasir media və kütləvi informasiya vasitələrində seçilən yeni terminlərin ən uğurlusunu müzakirə etmək və təsdiqləmək lazımdır. Terminologiya bazası transfer modelidir, eyni zamanda elmi və texniki bilikləri qoruyan, saxlayan format hesab olunur. O, predmetin məlumat sahəsini əhatə edir və terminlərin strukturlaşdırılmış siyahısıdır.

Hazırda Azərbaycan terminoloji bazası müxtəlif elmi və texniki sahələri əhatə edir. Yeni dövrdə mediaya və mətbuata daxil olan terminlərin sistemli şəkildə toplanması, təsnifləşdirilməsi və elektron bazada qeydiyyatına alınması zərurət təşkil edir.

Atılacaq vacib addımlardan biri də Azərbaycan terminoloji bazasının linqvistik təsvirinin hazırlanması və informasiya sistemində konseptual modellərin işlənməsidir.

Dilçilik sahəsində çap olunan kitab və məqalələr kütləviləşmir, yayılmır və əsl elmi dəyərini almır.

Şübhəsiz ki, Azərbaycan dili mümkün qədər qorunur və təbliğ olunur. Dilimizin problemləri barədə Dilçilik İnstitutunda elmi-nəzəri tədqiqatlar aparılır, dil normalarında baş verən normativ pozuntular müəyyənləşdirilir və ictimaiyyətə çatdırılır. Lakin bu sahədə ciddi müzakirələr aparılmır; "dəyirmi masa" və ictimai debatlar təşkil olunmur.

Müasir Azərbaycan dilinin yeni akademik qrammatikası hazırlanıb üç cildə nəşr edilmiş, dördüncü cild üzərində isə işlər davam etdirilir. Türk dilləri şöbəsi tərəfindən də iki cildlik funksional qrammatika hazırlanmış, onun I cildi – morfologiya – artıq nəşr olunmuşdur.

Lakin kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı eyni fikirləri söyləmək çətindir. Hər addımda dilin normaları pozulur.

Elə bir mühit formalaşdırılmalıdır ki, dilimiz sərbəst şəkildə inkişaf edə bilsin. Hazırkı dövrdə Azərbaycan dili yüksək dərəcədə cıllanıb. Bu da dilimizin vəziyyəti ilə bağlı ciddi narahatlıq yaratmağa əsas vermir. Bununla belə, bəziləri Azərbaycan dilinin boğulduğunu, canlılığını itirdiyini iddia edirlər. Məsuliyyətin yalnız Dilçilik İnstitutunun üzərinə qoyulması da düzgün yanaşma deyil. İnstitut bu illər ərzində "Yeni alınma sözlər" lüğətini nəşr etdirmişdir ki, bu da lüğətçilik sahəsində atılmış mühüm addımlardan biridir.

Digər tərəfdən, fərdi təşəbbüslə mediada işlənən yeni söz formalarını toplayıb lüğət halında nəşr etdirməyə çalışan şəxslər də var. Bu kimi təşəbbüslər dilin müasir inkişafını əks etdirmək baxımından əhəmiyyətlidir. Dilçilik İnstitutunda bu istiqamətdəki işləri bir neçə elmi işçiylə həvalə etmək olar.

Dilçilik İnstitutu, ümumilikdə, Azərbaycan dilinin tətbiqi və daha da təkmilləşdirilməsi sahəsində mühüm işlər görür. Xüsusilə ünsiyyətin və kargüzarlıq (dəftərxana) işlərinin Azərbaycan dilində aparılması bu istiqamətdə müsbət və zəruri addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Bir məsələni də xüsusi vurğulamaq yerinə düşər: dünyada kiçik və ya böyük olmasından asılı olmayaraq, tamamilə saf və dəyişməz qalan heç bir dil mövcud deyil. Azərbaycan dilinin saflığının qorunmasında yeganə çıxış yolu sözlərin prosesinə nəzarətin gücləndirilməsi və ehtiyac duyulmayan yad sözlərin mediaya və ictimai dilə gətirilməsinin qarşısının alınmasıdır.

Nəticə

Beləliklə, dil sosial hadisə olduğu üçün cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi, mədəni və texnoloji proseslər ona birbaşa təsir göstərir, müəyyən rezonans doğurur. Bu səbəbdən dillə bağlı məsələlər cəmiyyətin daimi müzakirə predmetinə çevrilir və bu istiqamətdə müxtəlif səviyyələrdə işlər aparılır.

Müasir Azərbaycan dili bu gün çevik inkişaf imkanlarına malikdir. Bu dilin imkanlarından istifadə etməklə bədii və publisistik janrlarda kifayət qədər zəngin və təsirli əsərlər yaradılıb və yaradılmaqda davam edir. Cümlələrin yalnız səthi deyil, həm də dərin qatlarında gizlənmiş mənalar dilimizin zənginliyinə heyranlıq doğurur.

Azərbaycanda digər əcnəbi dillərin öyrənilməsi siyasəti yalnız ana dilini ön plana çəkməklə həyata keçirilməlidir. Bütün fəaliyyət və təşəbbüslər ilk növbədə Azərbaycan dilinin möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi istiqamətində qurulmalıdır.

Unudulmamalıdır ki, Azərbaycan dili xalqımızın kimliyini, mahiyyətini və milli ruhunu əks etdirən başlıca daşıyıcıdır. Dilin mahiyyətindən uzaqlaşması xalqın etnik-mənəvi dəyərlər sistemindən, mədəni kimliyindən və psixoloji özünüdərkindən uzaqlaşması deməkdir. Bir xalqın məhvi onun dilinin degradasiyasından başlanır. Belə bir təhlükə qarşısında dilçilərin susqunluğu böyük günahdır.

Ədəbiyyat

1. Hacıyev, T. (2013). *Türklər üçün ortaq ünsiyyət dili*. Təhsil.
2. Kazımov, Q. (2009). *Seçilmiş əsərləri*. VII cild. Nurlan.
3. Məhərrəmli, Q. (2021). *Yeni alınma sözlər lüğəti*. İzahlı sözlük. Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi.
4. Veysəlli, F. (2016) *Seçilmiş əsərləri*. 3 cild. Mütərcim.